

УДК 316.7:39]:711.4(477.44-21)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2026.01.062>

БОНДАРЕНКО ГАЛИНА

кандидатка історичних наук, завідувачка відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3448-494X>

BONDARENKO HALYNA

a Ph.D. in History, a head of the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3448-494X>

Бібліографічний опис:

Бондаренко, Г. (2026) Мале місто в культурно-антропологічному вимірі: Жмеринка. *Народна творчість та етнологія*, 1 (409), 62–73.

Bondarenko, H. (2026) A Small Town in the Cultural and Anthropological Dimension: Zhmerynka. *Folk Art and Ethnology*, 1 (409), 62–73.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2026. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МАЛЕ МІСТО В КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ: ЖМЕРИНКА

Анотація / Abstract

У статті здійснено культурно-антропологічний аналіз м. Жмеринки як локального соціокультурного простору. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою розробленістю проблематики малих міст у вітчизняній культурній антропології та етнології, попри те, що значна частина населення України проживає саме в таких поселеннях. Вибір міста зумовлений присутністю образу Жмеринки як типового провінційного міста в українському культурно-інформаційному просторі.

Мета статті – виявлення трансформацій у стратегіях життєзабезпечення, культурних практиках та формах локальної ідентичності мешканців Жмеринки в умовах сучасних суспільних викликів. Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій культурної антропології, етнології та урбаністичних студій. Використано методи польової етнографії (включене спостереження, напівструктуровані інтерв'ю), аналіз усних наративів, візуальних і матеріальних джерел, локальних краєзнавчих матеріалів. У розвідці розглянуто особливості символічного простору міста, зокрема процеси декомунізації, локальні практики меморіалізації, міські легенди та міфологізація залізниці як ключового елемента міської ідентичності. Окрему увагу приділено поліетнічному складу населення Жмеринки, трансформаціям релігійного життя та збереженню елементів нематеріальної культурної спадщини. Проаналізовано роль міграцій у формуванні нових соціальних зв'язків, економічних стратегій та моделей повсякденності. Простежено зміни, що відбулися в житті містян в умовах повномасштабної війни. **Наукова новизна** дослідження полягає у введенні в науковий обіг сучасних етнографічних матеріалів про Жмеринку як приклад малого міста з виразною історичною пам'яттю та багатокультурною спадщиною. Зроблено висновок, що мале

місто постає не як периферійний простір, а як динамічний соціокультурний організм, у якому поєднуються традиційні практики, глобальні впливи та локальні способи адаптації до сучасних викликів.

Ключові слова: мале місто, культурна антропологія, локальна ідентичність, символічний простір, міська повсякденність, Жмеринка, нематеріальна культурна спадщина.

The cultural and anthropological analysis of the town of Zhmerynka as a local sociocultural space is carried out in the article. The relevance of the study is caused by the insufficient scholarly attention paid to small towns in Ukrainian cultural anthropology and ethnology, despite the fact that a significant part of Ukraine's population lives in such settlements. The choice of Zhmerynka is motivated by its representation in the Ukrainian cultural and informational space as a typical provincial town.

The article is aimed at detecting transformations in livelihood strategies, cultural practices and forms of local identity among Zhmerynka's residents in the context of contemporary social challenges. The methodological framework of the research is based on an interdisciplinary approach combining cultural anthropology, ethnology and urban studies. The methods of field ethnography (participant observation and semi-structured interviews), analysis of oral narratives, visual and material sources, as well as local historical materials are used. The peculiarities of the town's symbolic space are considered in the study, including the processes of decommunization, local memorialization practices, urban legends and the mythologization of the railway as a core element of urban identity. Particular attention is paid to the town's polyethnic composition, transformations of religious life and the preservation of elements of intangible cultural heritage. The role of migration in shaping new social ties, economic strategies and patterns of everyday life is analysed. The changes in the town's population life in the conditions of the full-scale war are also considered. *The scientific novelty* of the study consists in introducing contemporary ethnographic materials on Zhmerynka as a sample of a town with a distinct historical memory and multicultural heritage into academic circulation. It is concluded that a town appears not as a peripheral space, but as a dynamic sociocultural organism in which traditional practices, global influences and local modes of adaptation to contemporary challenges are combined.

Keywords: a town, cultural anthropology, local identity, symbolic space, urban everyday life, Zhmerynka, intangible cultural heritage.

Вступ. Малі міста України тривалий час залишалися на периферії гуманітарних досліджень, поступаючи увагою великим урбаністичним центрам. Водночас саме вони є простором повсякденного життя значної частини населення та відіграють важливу роль у збереженні локальних культурних практик, формуванні ідентичностей і трансляції історичної пам'яті. В умовах війни малі міста набули додаткового значення як волонтерські хаби та приймаючі спільноти для вимушених переселенців. Жмеринка, типове подільське місто, водночас постає унікальним прикладом урбаністичного простору, сформованого розвитком залізничного транспорту, міжнетичною взаємодією та міською міфологією. Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення малого міста не як «периферії», а як динамічного соціокультурного організму. **Метою статті** є виявлення трансформацій культурних практик, стратегій життєзабезпечення та форм локальної ідентичності мешканців Жмеринки в історичній ретроспективі та сучасному контексті. Методологічною основою розвідки є міждис-

циплінарний підхід, що поєднує інструментарій культурної антропології, етнології та урбаністичних студій. Використано методи включеного спостереження, напівструктурованих інтерв'ю, аналіз усних наративів, візуальних і матеріальних джерел, а також матеріалів місцевих музеїв і краєзнавчих публікацій. Емпіричну базу становлять польові матеріали, зібрані в Жмеринці в липні 2021 року, та результати моніторингу локальних інформаційних ресурсів.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній культурній антропології та етнології простежується зростання інтересу до малих міст як самостійного об'єкта дослідження. Українські емпіричні студії міських спільнот демонструють аналітичний потенціал етнографічного підходу до вивчення міської повсякденності, локальних ідентичностей та соціальних трансформацій. У такому контексті досліджувались окремі міста Київщини [3]. Оpubліковано низку статей про міста Галич, Умань [2; 5; 7]. Значимі із цього погляду є колективна монографія Інституту мистецтвознавства, фольклорис-

тики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, у якій проаналізовано повсякденні, господарчі, комеморативні практики містян, конфесійні та туристичні аспекти життя міських спільнот [9].

Дослідження Жмеринки представлені переважно працями історико-краєзнавчого спрямування. У розвідках місцевих авторів (М. та О. Антонюків, М. Бінківського, М. Овчарук, М. Райчук, В. Вовкодава) зібрано цінні відомості про заснування міста та його історію, діяльність підприємств, події Другої світової війни, уміщено розповіді про відомих людей. В окремих виданнях фрагментарно подано фольклорно-етнографічні матеріали – міські легенди, анекдоти радянського періоду, наративи про Голодомор. Так, О. Антонюк наводить назви кутків міста, легенду про дуб, який міг вказати на закопаний скарб після виконання певного ритуалу [1, с. 27]. Вагомим джерелом для вивчення локальної пам'яті є доробок краєзнавця Володимира Вовкодава, котрий зібрав і передав до ІМФЕ понад дві тисячі фольклорних записів, що були використані в його академічних виданнях [4]. До історико-документальних джерел належить також праця В. Мазура «Спочатку була залізниця», присвячена ролі залізничної інфраструктури у формуванні міського простору Жмеринки. Досвід Другої світової війни та Голокосту реконструюється в мемуарно-документальній трилогії Г. Урсуляка «Нетрі Ареса» (Жмеринка, 2019). У 2015–2016 роках у Жмеринці здійснювався проєкт «PLAN Z – Лабораторія трансформації. Малі міста України» Гете-Інституту в Україні, метою якого було розкриття потенціалу малих міст. Певні методологічні напрацювання та практичні рекомендації за результатами взаємодії з агентами культурних змін міста були опубліковані у двомовній брошурі цього Інституту («PLAN Z – Лабораторія трансформації. Малі міста України». Київ : Гете Інститут, 2016). Наукові дослідження Жмеринки сьогодні здебільшого зосереджені довкола єврейської тематики. Це пере-

важно публікації в зарубіжних виданнях про штетли, Голокост, повсякденність жмеринського гетто [11; 12]. Сукупність цих праць дозволяє розглядати Жмеринку як простір перетину індивідуальних життєвих історій та макроісторичних процесів. Водночас відсутність комплексних культурно-антропологічних досліджень малого міста зумовлює необхідність презентованої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Зайнятість населення, повсякденні практики. Жмеринка виникла в другій половині XIX ст. як залізничний вузол, що зумовило специфіку її соціальної структури та культурного ландшафту. Її історія розпочалась у 1865 році, коли на залізничній лінії Київ – Балта між селами Велика та Мала Жмеринка на місці вирубаного дубового гаю відкрилася станція Жмеринка. З тих часів донині збереглася назва одного з найстаріших районів міста – Корчівка. У наступних десятиліттях станція сформувалась як великий залізничний вузол Південно-Західної залізниці, у 1903 році поселенню було надано статус міста. За різними даними з відкритих джерел, на кінець XIX ст. там мешкало близько 5–7 тис. осіб; у 1939 році – понад 30 тис. осіб. Найбільша кількість населення припала на 1989 рік (близько 45 тис.). У 2021 році – приблизно 33 тис. осіб. З 2022 року кількість населення збільшилася за рахунок вимушених переселенців, і тепер воно складає 35 400. Із упровадженням реформ на залізниці місто поступово втрачає свій статус «транспортного вузла». Промисловість радянських часів перебуває в занепаді, демографічні показники, особливо у воєнний час, негативні. Етнічний склад населення Жмеринки на кінець XIX – середину XX ст. істотно змінився. За даними перепису 1926 року, українці становили 61 %, євреї – 19,7 %, росіяни – 12,2 %, поляки – 4,5 %. Після Другої світової війни єврейська громада зазнала незворотних втрат, однак у повоєнні десятиліття її присутність була помітною в повсякденному житті міста. З хвилею еміграції в 1970-х роках із Жмеринки виїхала значна кількість єврейських родин. Респонденти

згадують, як прощалися з друзями, однокласниками. Подальший приріст населення відбувався за рахунок мешканців прилеглих сіл. За переписом 2001 року, 91,2 % жмеринчан становили українці, 7% – росіяни, 0,4 % – євреї. Попри домінування українського населення, значна кількість містян розмовляє російською мовою, пояснюючи це тим, що тривалий час їхні батьки або вони самі працювали на залізниці, де переважала російська мова. За радянської доби центральне керівництво містоутворювальних підприємств (залізничного вузла, Жмеринської хутрової фабрики) перебувало в Москві. Для багатьох представників місцевої творчої та інженерної інтелігенції було звичним їздити сюди на професійно-виробничі наради, курсував потяг «Жмеринка – Москва». Російськомовною в радянський час була сфера обслуговування, що також сприяло укоріненню російської мови в побуті. Нині ситуація змінюється: у місті організовано онлайн-курси української мови для всіх охочих, українізована сфера обслуговування.

У сучасній структурі міської економіки частка промисловості поступається торгівлі та наданню послуг, остання складає 58 %. Найвищу питому вагу займають машинобудування, залізничний транспорт, виробництво, лісова та деревообробна галузі [9, с. 17]. Близько третини населення міста й тепер зайняті працею на залізниці. Серед мешканців міста вагома частка самозайнятих осіб. За даними моніторингу, станом на 01 червня 2024 року у сфері малого й середнього бізнесу зареєстровано 1905 суб'єктів малого підприємництва [8, с. 9]. В умовах ризиків, спричинених пандемією COVID-19, повномасштабною війною, частина підприємств закрилась, натомість відкрилися нові. Оригінальними місцевими бізнес-ідеями стали підприємство з вирощування королівських креветок, равликова ферма.

Скорочення робочих місць, вимушене безробіття спричинили трудову міграцію. Мешканці міста працюють вахтовим методом на будівництві в містах Києві, Харкові, Ужгороді, а також на постійній основі на під-

приємствах Польщі, Словаччини. Мігрант до Словаччини В'ячеслав (35 років) з 2019 року працює там на автомеханічному заводі, перевіз туди родину, діти навчаються в тамтешній школі. Як і інші закордонні мігранти, раз на рік приїздив в Україну перевідати батьків, скористатися медичними послугами. Сергій (42 роки) працював позмінно (по два тижні) на будівництві в м. Ужгороді, що дає йому змогу утримувати свою родину в Жмеринці. Окрім заробітної плати чоловіка, життєві потреби родини забезпечуються за рахунок ведення натурального господарства. Точна кількість трудових мігрантів, що залишилися працювати за кордоном у воєнний час, нам не відома, як і кількість містян, що виїхали туди (здебільшого молоді жінки з дітьми) в пошуках безпеки. Але вони, безперечно є. Так, двоє з наших респонденток облаштувалися в Іспанії та Ірландії.

Основну забудову Жмеринки складають приватні будинки з невеликими присадибними ділянками, господарськими спорудами. Такий тип просторової організації відтворює модель «малого міста», у якій зберігаються риси напівсільського способу життя, практики самозабезпечення та сусідської взаємодії. Багато містян мають дачні наділи, отримані свого часу від підприємств, на яких працювали, або користуються городом в родичів у селі. Це дає змогу населенню забезпечувати себе сільськогосподарською продукцією. Житлові будинки радянського періоду (2–5 поверхів), мають прибудинкові території, де також можна побачити оброблені грядки, а поруч із квітами на клумбі сіють кріп, петрушку, базилік, висаджують квасолю. Поряд із будинками їх мешканці облаштували погребі для зберігання овочів.

Важливою складовою повсякденної інфраструктури міста є функціонування ринків і закладів громадського харчування. У малих містах ринки традиційно є не лише місцем торгівлі, а й осередком комунікації. Мешканці мають «своїх» м'ясників, молочниць, тут обмінюються різною інформацією. Один із ринків розміщений неподалік від

залізничного та автобусного вокзалів. Поряд із традиційними для Поділля м'ясними та молочними продуктами тут представлено широкий асортимент сезонних овочів, фруктів, ягід, продуктів бджільництва. Найвність на ринку екзотичних товарів (ягоди годжі, лимонник, батат) засвідчує розширення споживацьких інтересів, упровадження нових агрокультур. Популярним стало придбання насіння, саджанців цих культур для їх подальшої культивування через мережу «Інтернет». На ринку також продають регіональні кулінарні страви, такі як кишка з картоплею, пиріжки з горохом та часником, свіжі та консервовані гриби-маремухи (делікатесний гриб, різновид мухомора). У м'ясних павільйонах практикується додаткова послуга з переробки придбаної продукції (можна перекрутити м'ясо на фарш), що засвідчує адаптацію ринку до потреб щоденного домашнього господарювання.

У сегменті громадського харчування Жмеринки помітну роль відіграють заклади, орієнтовані на сімейне дозвілля та святкові події. До найбільш відвідуваних належить ресторан «Фамілія»: це простір щоденних зустрічей – дружніх, ділових, родинних свят. Піцерія «Челентано», інші піцерії репрезентують поширення стандартизованих форматів швидкого харчування, інтегрують локального споживача в глобальні гастрономічні тренди. Такі простори, як правило, приваблюють молодь, сім'ї. Окрему нішу займають заклади з виразною орієнтацією на традиційну українську кухню. Ресторан «Калина», оформлений в етностилі, у постпандемічний період перейшов до моделі роботи «під замовлення», зосередившись на банкетному обслуговуванні. Кафе «Любава» популяризує подільську гастротрадицію; відвідувачам пропонують поширені та забуті народні страви (наприклад «саламаху»). Розгалужена мережа кав'ярень пропонує містянам каву на будь-який смак, зокрема з домашньою випічкою. Звернула на себе увагу кав'ярня з не типовою для Жмеринки назвою – «Колежанка». З'ясувалось, що попередньою власницею

була львів'янка, яка створювала цей заклад як арткав'ярню, але, зазнавши невдачі, змушена була його продати. Модернізоване новим власником кафе тепер має назву «Філіжанка». З 2021 року (з часу польового дослідження авторки статті) в місті відкрились інші заклади, у меню чи назві яких відображено етнічний колорит: кав'ярня «Цимес», кафе грузинської кухні «Стумарі». У 2024 році в центрі міста родина військових відкрила патріотичне кафе «Воля», де, окрім домашніх страв, подають торт «Чорнобаївка», готують коктейль «Бандерівський». В інтер'єрі кафе використана військова атрибутика.

Образ міста. Громадський та символічний простори. У гуманітарних студіях образ міста розглядається як сукупність уявлень, щоденних практик, просторових маркерів і символічних нарративів, через які мешканці інтерпретують власне середовище. Ідеться не лише про забудову, а й про історичну пам'ять, локальні міфи, сценарії використання простору. У випадку Жмеринки міський образ традиційно вибудовується довкола залізниці, вокзалу. Споруджений у 1899–1904 роках вокзал у стилі модерн замислювався не лише як функціональна станційна будівля, а і як своєрідна «брама міста», покликана справляти враження на подорожніх. Спогади жмеринчан про рідне місто (здебільшого тих, хто вже тут не проживає), залишені ними в соцмережах, подають ностальгійний образ прекрасного міста – тихого й водночас із бурхливим життям, із найкращими вчителями, лікарями, різними проявами взаємодопомоги. З описом краси місцевого «царського вокзалу» (цар тут справді зупинявся) як місця зустрічей, прощань. Сама будівля, як і залізниця, міфологізовані у свідомості населення міста. У доробку місцевого художника Петра Куцака є картина «Викрадення вокзалу», на якій зображено вокзал, що пливе в повітрі, покидаючи своє звичне місце. Так художник переосмислив події, пов'язані з реконструкцією вокзалу у 2010 році, через яку значна частина пасажирських і вантажних перевезень була спрямована на станцію «Хмельницький», а багато

залізничників втратили роботу. З вокзалом пов'язана низка культурно-історичних проєктів, зокрема «Жмеринка відкриває себе світові» (2015), виставка міського історичного музею «Валіза. Враження. Вокзал...» (2019), присвячена історії залізничного вокзалу та дорожньої валізи як символу мандрів і вражень.

У спогадах письменниці Ірини Нісіної ([http://www.florida-rus.com/2011/09/zhmerinka-zhmerinka-pamyat-detstva.](http://www.florida-rus.com/2011/09/zhmerinka-zhmerinka-pamyat-detstva)) Жмеринка 1950–1960-х років постає як інтенсивний комунікативний простір, де межа між приватним і публічним розмивається, новини швидко поширюються, а долі людей переплітаються через взаємну участь у житті одне одного. Вона описує систему горизонтальних зв'язків тогочасного міста на прикладі родини свого дідуся-лікаря. Краєзнавець Олег Антонюк, автор книг про Жмеринку, згадує місто у 2000-х роках, зазначає, що «тоді через станцію проходило 53 потяги, які стояли на станції по 20 хвилин, прямуючи в невідому нам молодим Європу». Інтенсивний рух поїздів далекого сполучення робив міжнародні маршрути частиною щоденного ландшафту, а сама інфраструктура залізниці ставала джерелом товарів, новин і культурних контактів. Тривалі зупинки транзитних потягів перетворювали платформи на місце неформальної економіки й символічного дотику до Європи. Для мешканців це означало не лише транспортну зручність, а й ранній доступ до дефіцитних речей, моди, гастрономічних новинок, формуючи уявлення про Жмеринку як комерційний і комунікаційний центр. У колективній пам'яті це трансформувалося в стійкий символічний капітал міста – уявлення про його «столичність», престиж і винятковість порівняно з навколишніми населеними пунктами. До того ж факт перебування Жмеринки в статусі столиці засвідчує історія. У грудні 1919 року тут деякий час перебував С. Петлюра, містилась столиця УНР. У розмовах мешканці міста відзначають особливий ритм місцевого часу, його уповільненість, якщо порівняти з мегаполісами, комфортність проживання в малому місті

через доступність сфери побутових, медичних послуг.

Громадський простір Жмеринки репрезентує нашарування різних історичних епох. Старі й нові житлові будинки, культові споруди (храми, синагоги), офісні будівлі, торговельні центри, міські площі, сквери, пам'ятники поєднані в єдиний міський ландшафт. У місті домінує приватна забудова, подекуди збереглися будинки типової містечкової забудови. Такий будинок зазвичай поєднував крамницю або майстерню з боку вулиці та житло родини в глибині. Це один, а рідше – два поверхи; на другий поверх із вулиці вели сходи. За будинком – двір із господарськими прибудовами. Частина будинків ХІХ ст. реставровано. Здебільшого реставраційні роботи, пов'язані з комерційними інтересами власників, погіршили їх зовнішній вигляд. У центрі міста будинки переобтяжені рекламою, зазвичай це реклама ломбардів, ритуальних послуг, магазинів вживаного одягу. Домінування такої реклами характерно для більшості малих українських міст. Трапляються також випадки креативної вуличної реклами. На одній із вулиць міста перед входом у швейну майстерню на столику встановлена стара швейна машинка «Zinger».

Символічний простір міста відіграє важливу роль у формуванні світогляду його населення, естетики його побуту. У ході декомунізації центральні вулиці Жмеринки перейменовано – вул. Леніна стала Соборною, вул. Горького була перейменована лише частково (через опір мешканців, які не хотіли змінювати документи). На окремих будинках збереглися мозаїчні панно радянської доби, зокрема портрет залізничника, зображення радянської молоді. У 2022 році в продовження процесу декомунізації було демонтовано пам'ятник Пушкіну в парку та одне радянське мозаїчне панно. Пам'ятник Леніну було знесено ще в 1997 році. На його місці в Жмеринці, як і багатьох інших малих містах, встановлено знак, що засвідчує почуття любові до рідного міста: «I love Жмеринку». На центральній площі у 2007 році з ініціати-

ви мешканців міста було відкрито пам'ятник Т. Шевченку. Простір довкола використовується для обладнання фотозон, там відбуваються міські урочистості, свята, концерти. Поблизу Музею міської історії встановлено стовп з покажчиками відстані від Жмеринки до відомих міст світу (Парижа, Варшави, Дюссельдорфа), є напрям «на всі боки». Такі інсталяції популярні і в інших малих містах (Золотоноша, Берегово). Містяни пишаються видатними людьми, що тут проживали. На їх честь встановлено пам'ятні дошки. Серед увічнених – польський письменник Ян Бжехва. Щорічно в місті на його честь проводиться конкурс серед школярів на кращу казку. Меморіальна дошка Героям визвольної війни 1918–1921 років, воїнам армії Української Народної Республіки (УНР) та Української галицької армії (УГА) засвідчує визвольну боротьбу України за незалежність.

Символічний простір Жмеринки формується через поєднання офіційних і неофіційних практик меморіалізації. Варто зазначити вплив масової культури на формування міського простору. Показовою є історія пам'ятника Остапу Бендеру, персонажеві творів письменників Ільфа та Петрова, чия присутність у місті легітимізується відомою фразою про Жмеринку як «останнє справжнє місто». Дискусії щодо демонтажу (2011) та повернення монумента на привокзальну площу через вісім років виявляють активну участь громади у виробництві міського образу. Поряд функціонують комерційні заклади, що експлуатують цю символіку (кафе «у Остапа»), перетворюючи літературний кіносюжет на ресурс туристичної та економічної привабливості. Це відноситься також до фігур Чужого, Хижака (Alien та Predator) – персонажів, відомих за кінофраншизами кінця ХХ ст. Їхня присутність свідчить про проникнення глобальних медіаобразів у символічний ландшафт малого міста та формування нових візуальних маркерів публічного середовища.

Водночас у сучасному просторі з'являються нові меморіальні акценти, пов'язані з поді-

ями новітньої історії та російсько-української війни. Ушанування загиблих військових формує іншу емоційну карту міста, де місця пам'яті стають осередками спільної жалоби та громадянської солідарності. Одна з вулиць міста названа на честь Валерія Брезденюка, Героя України, Героя Небесної сотні. Відкрито меморіальну дошку на його честь. Пам'ятні дошки увічнюють інших жмеринчан, що загинули в час російсько-української війни. Станом на лютий 2025 року в Жмеринській громаді 132 полегли воїни, їх портрети розміщені на міській Алеї Слави [6]. У травні 2025 року в Жмеринці на Меморіалі Слави відкрили та освятили пам'ятник морському піхотинцеві Ярославу Христюку, що загинув під час оборони Маріуполя 17 березня 2022 року, рятуючи побратима. Міська громада активно долучена до жалобних заходів на вшанування полеглих земляків.

Воєнний контекст суттєво вплинув на характер, зміст і функції культурних подій у Жмеринці в час повномасштабної війни. Культурна активність міста в цей період була спрямована не лише на естетичну репрезентацію, а й на підтримку соціальної згуртованості громади, психологічну стабілізацію населення та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. Концертні й театральні події за участю гастрольних колективів і виконавців загальноукраїнського рівня, а також заходи до Дня міста виконували функцію символічної нормалізації повсякденного життя. Водночас низка культурних ініціатив мала благодійний та волонтерський характер, поєднуючи мистецьку діяльність із підтримкою Збройних сил України та внутрішньо переміщених осіб. У 2024 році Виконком міської ради прийняв рішення про відміну святкування 120-річчя з дня заснування міста. 1 млн грн, запланованих на проведення урочистостей, були передані в одну з військових частин ЗСУ, у якій служать мешканці Жмеринки.

Конфесійний та поліетнічний виміри малого міста. Сучасний конфесійний ландшафт Жмеринки віддзеркалює її істо-

ричну поліетнічність, хоча реальна демографічна структура зазнала суттєвих змін упродовж ХХ ст. У місті діють православні храми різних юрисдикцій, римо-католицький костел, греко-католицька церква, синагога. Польський «слід» простежується в традиціях костелу, а єврейська громада підтримує релігійні та культурні практики, зокрема через діяльність Музею єврейської культури. Традиційно вірянами римо-католицького храму були поляки. Сучасні його прихожани ідентифікують себе українцями римо-католицького віросповідання. Богослужіння в костелі Св. Олександра ведеться українською мовою. Про колишню польську належність храму свідчить напис про його реконструкцію в 1995 році, виконаний на стіні костелу польською мовою. Польську мову вивчають в одному з ліцеїв Жмеринки; його учениці брали участь та перемогли у мовних конкурсах у Польщі. У 2021 році ще діяло Жмеринське відділення Спілки поляків на Україні «Єдність», яке очолювала Тетяна Соловйова. Містами-побратимами Жмеринки є польські міста Скаржисько-Каменна, Сенджишув, делегації яких регулярно відвідують місто. У таких заходах завжди беруть участь представники польської меншини міста.

Єврейська громада міста у 2021 році складала близько 70 осіб. Національно-культурне єврейське товариство на той час очолював Леонід Семенович. У місті діє синагога, але постійного рабина тут немає. Упродовж року й на головні свята сюди приїжджають рабини-місіонери, що проходять тут практику. Щосуботи віряни збираються для читання Тори та духовних бесід. Під час розмови з ними з'ясувалося, що до віри більшість із них прийшла самостійно, не маючи релігійного досвіду в батьківських родинах, які переважно були атеїстичними. Лише кілька представників громади ще володіють мовою ідиш. У багатьох єврейських родинах зберігаються рецепти національної кухні. При синагозі працює Музей єврейської культури. Його експонати – це світлини культових будівель

Жмеринки та України: синагог, цвинтарів, хедерів. Тут також виставляється прапор держави Ізраїль, віднайдений в одному із жмеринських будинків у 1949 році, та керамічна плитка із зображенням зірки Давида.

У пострадянський період почали формуватися нові моделі присутності євреїв у міському житті, що мають радше меморіальний та символічний характер. Ідеться про ініціативи з упорядкування єврейського кладовища, установлення або оновлення пам'ятних знаків жертвам нацистських розстрілів, включення єврейської тематики до локальних історичних наративів, музейних і краєзнавчих проєктів. Важливим чинником стали контакти з емігрантами та їхніми нащадками, які відвідують місто, підтримують комеморативні практики, фінансово або організаційно долучаються до збереження спадщини. Таким чином відбувається своєрідне «повернення на відстані», коли фізична відсутність компенсується символічною участю.

На вулицях Жмеринки, у кафе чи ресторанах можна почути різні мови. Сюди приїжджають ділові партнери містян, колишні мешканці чи їхні родичі з різних країн світу, туристи. Під час перебування в місті мені пощастило познайомитися з Уолтером Орр Скотом, американцем, що мешкав тут уже 11 років, і записати з ним інтерв'ю. У 2024 році його не стало. Колишній морський піхотинець, офіцер збройних сил США писав книги про Україну, які видавав власним коштом англійською та українською мовами. Для кращого розуміння української культури, історії здійснював експедиції Україною. У його книгах уміщено оповідання, що передають побутовий колорит Жмеринки, реалії українського життя, серед якого він найбільше не любив корупції, натомість захоплювався людьми. Допомігав українським військовослужбовцям, займався волонтерством. На нашу думку, постійні контакти жмеринчан з іноземцями, присутність у місті колишніх мешканців чи їхніх нащадків, зокрема й історія американця Уолтера Орр Скотта,

підсилюють образ Жмеринки як відкритого транзитного й комунікативного простору.

Висновки. Проведений культурно-антропологічний аналіз Жмеринки дозволяє інтерпретувати мале місто як складну й динамічну систему соціальних взаємодій, у межах якої історична пам'ять, економічні трансформації та щоденні практики формують особливі моделі локальної ідентичності. Матеріали польових досліджень і моніторинг локального інформаційного простору засвідчують, що, попри втрату частини промислового потенціалу та статусу потужного транспортного вузла, Жмеринка не перетворюється на периферію, а виробляє власні механізми адаптації. Ядром символічної організації міста залишається залізниця та вокзал, які функціонують не лише як інфраструктурні об'єкти, а і як носії колективної пам'яті, ностальгійних образів і підґрунтя для міської міфології.

Повсякденне життя містян демонструє поєднання урбаністичних і напівсільських практик: самозабезпечення, використання присадибних ділянок, активність ринкової торгівлі, значну частку самозайнятості.

Паралельно простежується включеність у глобальні процеси – через трудову міграцію, гастрономічні новації, медіаобрази, міжнародні контакти. Отже, мале місто виступає простором перетину локального і глобального.

Сучасна Жмеринка, так само, як і інші малі міста, в умовах повномасштабної війни адаптується до нових соціальних викликів, у тому числі й завдяки притаманній їй системі розвинених горизонтальних зв'язків. У просторі малого міста рани, нанесені війною, більш помітні та виразніші, ніж у мегаполісах. Особливо це стосується людських втрат. Але саме в цих екстремальних умовах (руйнування інфраструктури, приватного житла від обстрілів, тривала відсутність світла, тепла) з'являються нові стратегії виживання, господарювання, виникають нові громадські ініціативи, пов'язані з взаємопідтримкою, волонтерством. Можна стверджувати, що таким чином починає розкриватися прихований потенціал міста, що є своєрідним сплавом матеріального і духовного, базується на колективному досвіді спільноти.

Джерела та література

1. Антонюк О. Сторінки з історії Жмеринської землі. Вінниця : Твори, 2018. 423 с.
2. Бацвін А. Трансформація символічного простору міста Галича в другій половині XX – на початку XXI століття. *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 1 (401). С. 88–96. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.01.088>.
3. Бех К. Урбаністичні студії в Україні: культурно-антропологічний контекст Київщини. *Актуальні питання у сучасній науці (серія «Історія та археологія»)*. 2025. № 10 (40). С. 662–676. DOI : [ihttps://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10\(40\)-662-676](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-662-676).
4. Вовкодав В., Лазаренко В. Жмеринський край. Історико-краєзнавчий нарис. Вінниця : Друк, 2003. 60 с.
5. Войцях Н. Фактори соціокультурної трансформації міста Умань. *Питання культурології*. 2023. № 41. С. 52–62. URL : <http://issues-culture-knukim.pp.ua/article/view/276691/271579> (дата звернення 07.02.2026). DOI : <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276691>.
6. Жмеринка. *City. Офіційний міський портал*. URL : <https://zhmerynka.city/> (дата звернення 31.01.2026).
7. Кузнець Т. Образ міста Умань зі сторінок періодичних видань Київської губернії XIX – початку XX століття. *Краєзнавство*. 2024. № 2. С. 133–140. URL : http://resource.history.org.ua/publ/kraeznavstvo_2024_2_16 (дата звернення 03.02.2026).
8. Програма економічного і соціального розвитку Жмеринської міської територіальної громади на 2025–2027 роки. Жмеринська міська рада. Офіційний сайт. URL : https://zhmerinka-adm.gov.ua/media/files/rSiH54N4H75tRFh6QA2sETTke.pdf?utm_source (дата звернення 08.02.2026).
9. Соціокультурні трансформації сучасного урбаністичного простору: культурно-антропологічні студії / голов. ред. Г. Скрипник ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2023. 394 с.

Ілюстрації* до статті Галини Бондаренко
«Мале місто в культурно-антропологічному вимірі: Жмеринка»

Іл. 1. Панно радянських часів на Будинку дитячої та юнацької творчості

Іл. 2. Приміщення колишньої єврейської школи на вул. Київській

Іл. 3. Синагога багатіїв. Збудована на початку XX ст. Зараз житловий будинок

* Усі світлини, крім на іл. 5, Г. Бондаренко. м. Жмеринка Вінницької обл. Липень 2021 р.

Іл. 4. Пам'ятник захисникам України.
Відкритий 2018 р.

Іл. 5. Відкриття пам'ятника морському піхотинцеві Ярославу Христюку. У почесній варті – побратими та мама Героя. Травень 2025 р. Світлина Яни Сладковської (за: <https://zhmerynka.city/articles/420635/u-zhmerinci-v-den-geroiv-ukraini-vidkrili-pamyatnik-morpihu-yaroslavu-hrystyuku>)

Іл. 6. Пам'ятник Тарасу Шевченку.
Скульптор М. Крижанівський. Відкритий 2008 р.

Іл. 7. Пам'ятник Пегасу**.
Скульптори А. Гречило, У. Гречило. Відкритий 2000 р.

** Пегас зображений також на гербі та прапорі м. Жмеринки.

10. Стратегія розвитку Жмеринської територіальної громади. *Жмеринка 2021*. URL : <https://zhmerinka-adm.gov.ua/media/files/3hZfZFENSReRR6azF8sSDr7hD.pdf>. (дата звернення 28.01.2026).

11. Altskan V. On the Other Side of the River: Dr. Adolf Hirschmann and the Zhmerinka Ghetto, 1941–1944. *Journal of Holocaust and Genocide Studies*, Spring 2012. Vol. 26. No. 1. P. 2–28. URL : <https://academic.oup.com/hgs/article-abstract/26/1/2/602515> (дата звернення 02.02.2026). DOI : <https://doi.org/10.1093/hgs/dcs010>.

12. Tomchuk L. Daily Life of Ukrainian Jewish Children in the Zhmerinka Ghetto during the Holocaust in Transnistria. *Journal of Holocaust and Genocide Studies*. 2023. Vol. 37. No. 1. P. 90–105. URL : <https://academic.oup.com/hgs/article-abstract/37/1/90/7180346?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення 05.02.2026). DOI : <https://doi.org/10.1093/hgs/dcad001>.

References

1. ANTONIUK, Oleh. *Pages on the History of Zhmerynka Land*. Vinnytsia: LLC “Works”, 2018, 423 pp. [in Ukrainian].
2. BATSVIN, Andrii. Transformation of the Symbolic Space of the City of Halych in the Second Half of the 20th – Early 21st Century. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 1 (401), pp. 88–96. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2024.01.088> [in Ukrainian].
3. BEKH, Kateryna. Urban Studies in Ukraine: Cultural and Anthropological Context of Kyiv Region. *Relevant Issues in Modern Science (“History and Archaeology” Series)*, 2025, no. 10 (40), pp. 662–676. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10\(40\)-662-676](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-662-676) [in Ukrainian].
4. VOVKODAV, Volodymyr, Volodymyr LAZARENKO. *Zhmerynka Region. Historical and Ethnographic Essay*. Vinnytsia: Print, 2003, 60 pp. [in Ukrainian].
5. VOITSIAKH, Nataliia. Factors of Sociocultural Transformation of the City of Uman. *Issues in Cultural Studies*, 2023, no. 41, pp. 52–62 [online] [viewed 07 February 2026]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/370040588_Faktori_sociokulturnoi_transformacii_mista_Uman. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276691> [in Ukrainian].
6. ANON. *Zhmerynka. City. Official Town Portal* [online] [viewed 31 January 2026]. Available from: <https://zhmerynka.city/> [in Ukrainian].
7. KUZNETS, Tetiana. The Image of the City of Uman in Periodicals of the Kyiv Governorate of the 19th – Early 20th Century. *Local History*, 2024, no. 2, pp. 133–140 [online] [viewed 03 February 2026]. Available from: http://resource.history.org.ua/publ/kraeznavstvo_2024_2_16 [in Ukrainian].
8. ANON. *Program of Economic and Social Development of the Zhmerynka Town Territorial Community for 2025–2027* [online] [viewed 08 February 2026]. Available from: https://zhmerinka-adm.gov.ua/media/files/rSiHS4N4H75tRFh6QA2sETTke.pdf?utm_source [in Ukrainian].
9. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Sociocultural Transformations of Modern Urban Space: Cultural and Anthropological Studies*. Kyiv: M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2023, 394 pp. [in Ukrainian].
10. ANON. *Development Strategy of the Zhmerynka Territorial Community*. Zhmerynka, 2021 [online] [viewed 28 January 2026]. Available from: <https://zhmerinkaadm.gov.ua/media/files/3hZfZFENSReRR6azF8sSDr7hD.pdf> [in Ukrainian].
11. ALTSKAN, Vadim. On the Other Side of the River: Dr. Adolf Hirschmann and the Zhmerinka Ghetto, 1941–1944. *Journal of Holocaust and Genocide Studies*, Spring 2012, vol. 26, no. 1, pp. 2–28 [online] [viewed 02 February 2026]. Available from: <https://academic.oup.com/hgs/article-abstract/26/1/2/602515>. DOI: <https://doi.org/10.1093/hgs/dcs010> [in English].
12. TOMCHUK, Lilia. Daily Life of Ukrainian Jewish Children in the Zhmerinka Ghetto during the Holocaust in Transnistria. *Journal of Holocaust and Genocide Studies*, 2023, vol. 37, no. 1, pp. 90–105 [online] [viewed 05 February 2026]. Available from: <https://academic.oup.com/hgs/article-abstract/37/1/90/7180346?redirectedFrom=fulltext>. DOI: <https://doi.org/10.1093/hgs/dcad001> [in English].

Конфлікт інтересів

Авторка не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

Отримано / Received 10.02.2026

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 03.03.2026

Опубліковано / Published 04.03.2026